

НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ТРАНСФОРМАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

Колісник Г.М., кандидат економічних наук

Національний університет біоресурсів і природокористування України

E-mail: kgrisham@mail.ru

Сформовано науково-методичні засади трансформації сільськогосподарського землекористування. Визначено сутність понять «трансформація», «трансформація сільськогосподарського землекористування», «оцінка трансформації». Запропоновано структурно-логічну схему та класифікацію видів трансформації сільськогосподарського землекористування на основі сформованих понять і тверджень. Визначено передумови трансформації сільськогосподарського землекористування.

Ключові слова: *сільськогосподарське землекористування, трансформаційні процеси, трансформація, реформування, оцінка, реструктуризація, земельна реформа.*

Постановка проблеми.

Перехід України до ринкової економіки зумовив необхідність трансформації аграрних відносин. Планова економіка із державною формою власності на землю та засоби виробництва, яка була панівною в економіці країни, виявилась не здатною забезпечити нормальне функціонування сільськогосподарських землекористувань в умовах переходу до ринкових відносин.

У всіх сільськогосподарських підприємствах земля перебувала не у приватній власності, а у спільному користуванні. Усуспільнені були також засоби виробництва. Ці фактори, в решті решт, призвели до відчуження селянина від землі, що зумовило зниження мотивації, продуктивності праці, а в результаті – спад виробництва. Адже загальновідомо, що продуктом праці

може володіти і розпоряджатись лише той, кому належать засоби виробництва. Враховуючи той факт, що у сільському господарстві основним засобом виробництва є земля, а власником є держава то й результатом праці розпоряджалась держава, а не виробник [8].

Такі обставини і зумовили необхідність проведення земельної реформи, яка є невід'ємною частиною реформування економіки країни. В результаті реалізації реформи відбулась трансформація землекористування, шляхом формування нових агроформування ринкового типу на базі колишньої державних та колективних сільськогосподарських підприємств.

Недостатність науково-методичних розробок, щодо трансформації сільськогосподарського землекористування та необхідність оцінки структурних змін землекористування обумовлюють актуальність даної теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останніми роками дослідження щодо трансформаційних процесів економіки країни ведуться досить активно. Аналіз різних етапів трансформації аграрних відносин, створення умов для екологічно безпечного та економічно ефективного використання земель в Україні присвячено роботи таких науковців, як О. О. Беляєв, Д. С. Добряк, А. Г. Мартин, Л. Я. Новаковський, Б. Й. Пасхавер, П. Т. Саблук, О. В. Сотула, А. М. Третяк, В. М. Трегобчук, М. М. Федоров та інших. Попри це залишається широке коло дискусійних питань, зокрема щодо науково-методичних засад реформування земельних відносин та формування сталого сільськогосподарського землекористування, визначення співвідношення між державним та ринковим методами регулювання земельних відносин, формуванням науково-методичних засад оцінки трансформації сільськогосподарського землекористування.

Мета статті – сформувані окремі науково-методичні засади трансформації сільськогосподарського землекористування.

Результати дослідження.

Будь-які перетворення потребують економічного, науково-методичного та правового забезпечення. При формуванні сільськогосподарського землекористування на засадах сталого розвитку необхідно оцінювати ризики пов'язані із трансформацією землекористування, впливом процесів лібералізації та глобалізації в економіці. Ці положення відображають необхідність оцінки трансформаційних процесів у сільськогосподарському землекористуванні, як невід'ємної частини економічного розвитку країни.

Розвиток суспільних відносин постійно потребує змін, які виражаються у здійсненні реформ, трансформацій. Часто ці терміни вживаються, як рівнозначні, що свідчить про хибне уявлення про процеси здійснюваних і запланованих змін. Попри те, що вони доповнюють один одного та мають притаманні динамічні особливості [5].

Від розв'язання питання власності на землю залежать розвиток економіки країни та соціальне благополуччя суспільства. Питання вирішення форми власності на землю поставало неодноразово й розв'язувалося неоднозначно протягом історичного розвитку суспільства [2].

Як зазначали вчені-академіки О. О. Никонов, Л. Я. Новаковський, П. М. Перший, П. Т. Саблук, В. М. Трегобчук, земельні відносини є основою аграрних і соціально-економічних відносин у цілому. Вони торкаються передусім економічних інтересів селянина, мотивації його праці та продуктивності, а в кінцевому результаті – ефективності суспільного виробництва [2].

Формування науково-методичних засад щодо трансформації сільськогосподарського землекористування потребує обґрунтування таких понять, як «землекористування», «трансформація», «реформа» «трансформація сільськогосподарського землекористування», «оцінка трансформації».

Поняття «землекористування» в науковій літературі застосовується в багатьох значеннях, основними з яких є система користування землею, регламентована законодавством для різних категорій земель, власників землі й землекористувачів та територія, земельний масив, що перебуває у власності або в користуванні. В переважній більшості його

застосовують для характеристики земель певного землевласника або землекористувача, категорій чи площі земель [4], тобто у першому варіанті «землекористування» означає процес використання земель у встановленому порядку, а у другому територія, яка перебуває у користуванні.

Реформа (лат. *reform* – перетворюю, змінюю) являє собою перетворення існуючої економічної системи та її структурних елементів (організаційно-економічних відносин, відносин власності, продуктивних сил, господарських механізмів) у державі, що здійснюється законодавчим шляхом. Реформування здійснюють для запровадження ефективнішої системи управління соціально-економічними відносинами в країні, що здійснюється шляхом поєднання економічної ефективності, соціального забезпечення та екологічної безпеки, яке включає програму поетапних дій для реалізації зазначених цілей. Основним завданням будь-якої реформи є зміцнення та оновлення державних засад, що не завжди гарантує поліпшення рівня життя населення, скорочення державних витрат і збільшення доходів [5].

Реформування держави передбачає формування нового інституційного середовища, для забезпечення основної мети реформування шляхом реалізації плану дій. Вдалим прикладом, який безпосередньо пов'язаний із земельними відносинами в умовах ринкових відносин є приписи «Вашингтонського консенсусу», що включають набір з десяти рекомендацій для переходу країн планово-розподільчої економіки до ринкової, а саме захист права власності, приватизація, зниження оподаткування, лібералізація зовнішньої торгівлі. Основна мета цих приписів спрямована

на посилення ролі ринку та зниження впливу держави на економіку [6].

Основною метою земельної реформи було формування ефективного власника землі на засадах сталого розвитку. Реформування здійснювалось державою через запровадження інститутів приватної власності, платності землекористування, оцінки земель, землеустрою та інших.

У результаті формування приватної власності на землю в Україні відбувся перерозподіл земель за категоріями землевласників і землекористувачів. Основними землекористувачами стали новостворені сільськогосподарські підприємства, фермерські господарства, особисті селянські господарства, громадяни для ведення товарного сільськогосподарського виробництва. Проте найбільше земель сільськогосподарського призначення зосереджено у великих сільськогосподарських підприємствах, які є основними гравцями на ринку сільськогосподарської продукції та послуг, і по суті є правонаступниками колгоспів і радгоспів із найманими працівниками. При цьому основна частина найманих працівників є власниками земельних часток (паїв), які є неліквідним активом.

Дослідження процесів розвитку сільськогосподарського землекористування в Україні свідчить про те, що оренда земель стала одним із основних способів реалізації землевласниками своїх прав на землю. Зокрема, власники земельних часток (паїв) скоріше стали «заручниками» свої наділів через відсутність повноцінного ринку, в тому числі сільськогосподарських земель, низької орендної плати, несправедливого розподілу засобів виробництва, а в результаті неможливості самостійно господарювати на землі. Разом з тим, на основі оренд-

них відносин сформувалось більшість сільськогосподарських землекористувань ринкового типу.

Реструктуризація (англ. restructuring) – це перебудова структури (лат. Structura – порядок розташування, будова) чого-небудь. Вона передбачає проведення глибоких якісних та сутнісних структурних змін на різних рівнях та увсєї економічній системі з метою поліпшення її функціонування. Головною ознакою реструктуризації виділяють перебудову економіки, яка включає істотні прогресивні зміни у натурально-речовій та вартісній структурах суспільного продукту. Докорінної реструктуризації потребує економіка, неспроможна увійти до соціально орієнтованого ринку [5].

Насамперед реструктуризація передбачає зміну та внутрішню перебудову економіки для поліпшення її функціонування. Разом з тим, вона не передбачає зміну типу соціально-економічної системи, форм власності тощо.

Трансформація (лат. Transformatio – зміна, перетворення) – процес перетворення однієї економічної системи на іншу, що характеризується відмиранням попередніх елементів, ознак, властивостей і появою нових [7]. В результаті трансформації відбувається зміна одних типів і форм власності й формування інших.

В різних країнах трансформації економічної системи здійснюється різними темпами, що зумовлено низкою загальних і специфічних причин, еволюційних (поступальних) змін на об'єктивній методологічній основі протікання соціально-економічних явищ і процесів, революційних перетворень на суб'єктивних засадах або поєднанням еволюційно-революційних методів.

Досліджуючи трансформацію, науковець О. О. Беляєв виділяє чотири основних етапи [1], а саме: перший етап – безпосередньої трансформації; другий – інтерформації (нестійкий і невизначений стан, співіснування між формами); третій – інтоформації (період становлення нової стійкості та форми; четвертий – посттрансформаційного стану (період, коли нова система охоплює всі ланки відтворного процесу, стає цілісною і стійкою відповідно до мети трансформації). Загалом таку етапність можна виділити й при трансформації сільськогосподарського землекористування, але при цьому ми пропонується розглядати четвертий етап як настання рівноважного стану, а п'ятий як пост трансформаційний, який впливає із необхідності постійного удосконалення та переходу до сталого землекористування.

Наведені етапи можна простежити у трансформації сільськогосподарського землекористування в Україні. До першого можна віднести демонополізацію землі та засобів виробництва, під час якої порушувалася рівновага системи землекористувань колгоспів і радгоспів; другий характеризується розпауванням і передачею земель у приватну власність, формуванням сільськогосподарських землекористувань, заснованих на приватній формі власності, проте більшість земель все ще перебували в користуванні правонаступників КСП; на третьому етапі основними землекористувачами були сільськогосподарські підприємства, фермерські та особисті селянські господарства, що базувалися на різних формах власності з ринковими механізмами регулювання й функціонування; у четвертому етапі землекористування сформоване від-

повідно до мети реформування; п'ятий, посттрансформаційний період, у якому землекористування сформоване на засадах сталого розвитку.

Виділяють трансформації, які здійснюються еволюційними та революційними методами. Так, еволюційними можна вважати поєднання продуктивних сил і техніко-економічних відносин, яке завершується науково-технічною революцією. Революційні перетворення в межах технологічного способу виробництва є базисом для перебудови юридичної власності, трансформації відносин економічної власності, господарського механізму, передусім пошуку оптимального співвідношення між державним регулюванням і ринковими важелями самоуправління економіки, системи продуктивних сил і техніко-економічного способу виробництва, а також для змін в соціальній, політичній і національній сферах, що передбачає становлення нової економічної системи і нової структури економіки. В інші періоди докорінні зміни цих елементів соціально-економічної системи здійснювати недоцільно, що дає підстави для висновку про відсутність різких меж між трансформаціями, що здійснюються еволюційним і революційним методами [7]. Характерна особливість, яка розрізняє трансформації еволюційними та революційними методами є те, що еволюційні трансформації відбуваються насамперед через необхідність зміни, яка вже самостійно назріла в економічній системі. Натомість революційні трансформації характеризуються зміною системи із зовні, тобто зумовлені впливом зовнішніх об'єктивних факторів, наприклад необхідністю зміни типу соціально-економічної системи.

Не можна повністю погодитись із твердженням Новаковської І.О., що зе-

мельна реформа в Україні проходить в еволюційному режимі і кожний якісно новий трансформаційний етап потребує державного регулювання [3], адже враховуючи те, що курс на формування ринкової економіки не був результатом науково-технічного прогресу чи метою планової економіки, то з цієї точки розу трансформація економіки, в тому числі земельних відносин, має революційних характер. Сама ж трансформація землекористування, перехід до агроформувань ринкового типу, є довгостроковою, враховуючи тривалість реформування та створення проміжного інституту сільськогосподарських підприємств створених на базі колишніх колгоспів і радгоспів. Разом з тим, держава має забезпечувати гарантії прав власності, економічної рівності, справедливості ринкового середовища так би мовити «скеровувати у правильне русло» ринок, а не регулювати його.

Під економічною трансформацією, як запевняє Сотула О. В., слід розуміти безперервний процес видозмін, серед яких розрізняють разові, дискретні та систематичні. Трансформація у вузькому сенсі (разові та дискретні зміни) – перехідний період (перехідна економіка, трансформаційна економіка «у вузькому розумінні») – обмежений часі процес, який визначається поворотними подіями в суспільстві, полягає в переході від одного рівноважного стану до іншого. Тоді як трансформація в широкому сенсі (систематичні зміни) - це не обмежений в часі постійний процес перетворень системи, її елементів, зв'язків і відносин між ними[6]. Вцілому ми погоджуємось з таким формулюванням поняття, проте, на нашу думку, трансформація й є переходом від одного рівноважного стану до іншого, тобто, коли в системі сформування новий рівноважний стан

то трансформацію можна вважати завершеною. Разом з тим, формування рівноважного стану зумовить потрубу у нових змінах, що і зумовлює безперервність трансформаційних процесів та необхідність її класифікації за факторами, що зумовлюють перетворення. А перехідний період, як говорить автор про трансформацію у вузькому сенсі, на наш погляд, процес формування перехідних інститутів направлених на пом'якшення переходу до нового ладу, як приклад, можна навести формування сільськогосподарських підприємств на базі колишніх колгостів і не є разовою чи дискретною трансформацією, а скоріше може бути етапом трансформації.

В основі земельних відносин лежить категорія власності на землю. Враховуючи це, переважна більшість економістів підтримують думку про тісний взаємозв'язок зміни і розвитку земельних відносин та суспільно-економічними формаціями, які історично розрізняють первіснообщинні, рабовласницькі, феодалські, капіталістичні, соціалістичні, постсоціалістичні земельні відносини, які характеризуються своїми особливостями. Всі вони відомі до постсоціалістичних із літературних джерел. Як наголошує М. М. Федоров до основних характеристик трансформації відносяться напрями приватизації, визначення частки кожного члена колективу у спільній (колективній) власності земельного фонду, розвиток багатокладної економіки на основі поєднання переваг колективної організації праці і приватної власності на землю та інші засоби виробництва, особистого інтересу в підвищенні продуктивності сільськогосподарської праці [8]. Тобто основою земельних перетворень є перехід від старої економічної системи до нової заснованої на приватній власності.

Трансформація сільськогосподарського землекористування є складовою трансформації економіки країни, яка має свої передумови та особливості, що за пріоритетом займає одне із провідних місць у реформуванні економіки країни.

До основних передумов трансформації землекористування можна віднести зміну типу соціально-економічних відносин, зміну форми власності на землю та незадовільний стан навколишнього середовища, що характеризують загальні економічні відносини. Разом з тим, основою трансформації є впровадження різних форм власності. Аналіз понять і тлумачень «трансформація», «землекористування», «реформа» та похідних понять свідчить про необхідність пошуку оптимального визначення поняття трансформації сільськогосподарського землекористування.

На основі вивчення та оцінки літературних джерел із реформування земельних відносин у країнах колишнього Рядянського союзу та зарубіжжя, а також врахування власного досвіду реформування нами запропонована схема трансформації сільськогосподарського землекористування в Україні (див. рис.1). Таке вираження, на наш погляд, виражає процес трансформації сільськогосподарського землекористування і вказує на її особливості, та результати.

Разом з тим, одним з важливих завдань земельної політики є оцінка трансформації сільськогосподарського землекористування, що є основою для подальшого реформування та удосконалення земельної політики на засадах сталого розвитку.

На основі дослідження, нами запропоновано визначення поняття трансформація сільськогосподарського землекористування – це процес перетворення землекористування теперішньої соціально-економічної сис-

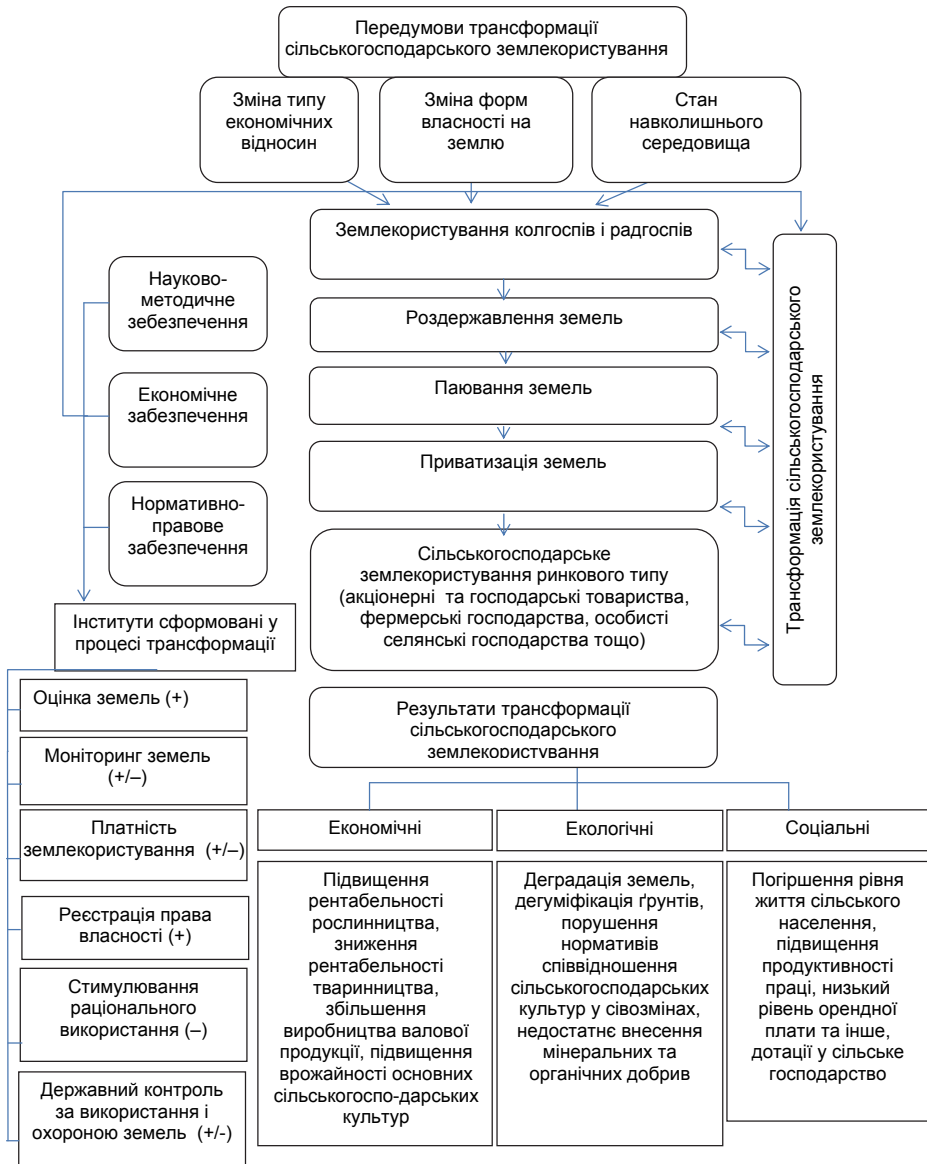

Рис.1.Схема трансформації сільськогосподарського землекористування

теми в землекористування нові, що характеризується зміною попередніх ознак та властивостей землекористування новими. Так сільськогосподарське землекористування ринкового типу заснована на приватній власності на

землю та засоби виробництва, характеризується самостійним веденням сільськогосподарського виробництва.

Виходячи з поняття трансформації сільськогосподарського землекористування рекомендується здійснювати кла-

сифікацію видів трансформації землекористування: за результатом – ефективна, помірно ефективна та неефективна; за тривалістю – короткострокова, середньострокова та довгострокова; за способом впливу зовнішніх і внутрішніх факторів – еволюційна, революційна; за змістом передумов – економічні, соціальні, екологічні, політичні, військові.

Еколого-економічна оцінка трансформації сільськогосподарського землекористування – це оцінка зміни якісних і кількісних характеристик сільськогосподарського землекористування в результаті його трансформації.

Висновки:

Трансформація економіки є невідомою частиною розвитку суспільних відносин, яка проходить під впливом різних факторів, а саме: необхідності зміни або удосконалення існуючої системи, рівня розвитку соціально-економічних відносин та продуктивних сил, революційних перетворення, стану навколишнього середовища. Необхідність зміни економічної системи в Україні була зумовлена зміною соціально-економічних відносин.

Перхід до ринкової економіки зумовив необхідність реформування усіх сфер суспільного розвитку, в тому числі земельних відносин. Земельна реформа в Україні стала початком трансформаційних процесів у сільськогосподарському землекористуванні.

Трансформацію сільськогосподарського землекористування складно вважати завершеною, проте формування землекористувань ринкового типу є ознакою створення земельних відносин у ринкових умовах.

У дослідженні автор прийшов до висновку, що трансформація сільськогосподарського землекористування –

це процес перетворення землекористування теперішньої соціально-економічної системи в землекористування нової, що характеризується зміною попередніх ознак та властивостей землекористування новими.

Список використаної літератури

1. *Беляєв О. О.* Держава і перехідна економіка: механізм взаємодії / О. О. Беляєв, А. С. Бебело, О. М. Комяков. – К. : КНЕУ, 2003. – 190 с.
2. *Добряк Д. С.* Еколого-економічні засади реформування в ринкових умовах / Д. С. Добряк, Д. І. Бабміндра. – К. : Урожай, 2006. – 334 с
3. *Новаковська І.О.* Еколого-економічні засади трансформації сільськогосподарського землекористування в ринкових умовах: Автореферат : 08.00.06 / Рада по вивченню продуктивних сил України НАН. – К., – 2009. – с. 21.
4. *Новаковський Л. Я.* Соціально-економічні проблеми сучасного землекористування / Л.Я Новаковський, А.М. Олещенко. – К.: Урожай, 2010. – 267 с.
5. *Петриченко О. А.* Економічні реформи, реструктуризації, трансформації: інституціональна компліментарність / О.А. Петриченко // Агроінком. – 2013. - № 4-6. – С. 73–81.
6. *Сотула О. В.,* Перехідні і трансформаційні процеси в економіці України / О.В. Сотула // Збірник науково-технічних праць Черкаського національного університету ім.Богдана Хмельницького. – 2009. – № 153. – С.14–21.
7. Словник іншомовних слів та термінологічних словосполучень / [Л.О. Пустовіт, О.І. Скопненко, Г.М. Сюта, Т.В. Цимбальюк]. – К.: Довіра, 2000. – 1018 с.
8. *Федоров М. М.* Економічні проблеми земельних відносин у сільському господарстві: Автореферат : 08.08.01 / Інститут аграрної економіки Української академії аграрних наук. – К., – 1998. – 41 с.

References

1. Belyaev, O.O., Bebelo, O.M., Komyakov, O.M. (2003). Derzhavna i perehidna ekonomika: mekhanizm vzayemodiyi [State and transition economy: interaction mechanism]. Kyiv, Ukraine: KNEU, 190.
2. Dobryak, D.S., Babmindra, D.I. (2006). Ekolo ho – ekonomichni zasady reformuvannya v rynkovykh vidnosynakh [Ecological and economic principles of reforming in market conditions]. Kyiv, Ukraine: Harvest, 334.
3. Novakovska, I.O. (2009). Ekolo ho – ekonomichni zasady transformatsiyi silskohospodarskoho zemlekorystuvannya v rynkovykh vidnosynakh [Ecological and economic principles of transformation of agricultural land use in market conditions]. Council for Studying Productive Forces of Ukraine, Ukraine Academy of Science. Kyiv,. – 21 s.
4. Novakovski, L.Ya., Oleschenko, A.M. (2010). Sotsialno – ekonomichni problem suchasnoho zemlekorystuvannya [Social and economic problems of modern land use]. Kyiv, Ukraine: Harvest, 267.
5. Petrychenko, O.A. (2013). Ekonomichni reformy, restrukturyzatsiyi, transformatsiyi: instytutsionalna komplementarnist [Economic reform of restructuring, transformation: institutional complementarity]. Ahroinkom, 4-6, 73–81.
6. Sotula, O.V. (2009). Perehidni i transformatsiyi protsesy v ekinomitsi Ukrayiny [Transitional and transformation processes in the economy of Ukraine]. Collection of scientific works of Cherkasy National University named after Bohdan Bohdan Khmelnytsky, 153, 14–21.
7. Pustovit, O.I., Skopnenko, H.M, Syuta, T.V.,(2000). Slovnyk inshomovnykh sliv ta terminilohichnykh slovospoluchen [Dictionary of foreign words and expressions terminology]. Kyiv, Ukraine:Trust,1018.
8. Fedorov, M.M. (1998). Ekonomichni problemy zemelnykh vidnosyn u silskomu hospodarstvi [Economic problems of land rela-

tions in agriculture]. Institute of Agricultural Economics, Ukraine Academy of Agrarian Sciences. Kyiv, - 41 s.

* * *

Колиснык Г.Н.

НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ТРАНСФОРМАЦИИ СЕ-ЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЯ

Сформированы научно-методические основы трансформации сельскохозяйственного землепользования. Определено значения понятия «трансформация», «трансформация сельскохозяйственного землепользования», «оценка трансформации». Предложено структурно-смысловую схему и класификацию трансформации сельскохозяйственного землепользования на основании сформированных понятий и определений. Определено предпосылки трансформации сельскохозяйственного землепользования.

Ключевые слова: сельскохозяйственное землепользования, трансформационные процессы, трансформация, оценка, реструктуризация, земельная реформа.

* * *

Kolysnyk G.

SCIENTIFIC-METHODICAL BASES OF TRANSFORMATION OF AGRICULTURE LAND USE

In this article formed scientific and methodological foundations for the transformation of agricultural land use. The essences of the concepts of «transformation», «transformation of agricultural land», «estimate transformation.» A structural and logical scheme and transformation of agricultural land use classification based on the prevailing notions and assertions. Preconditions transformation of agricultural land use.

Keywords: land use, transformation processes, transformation, valuation, restructuring, land reform.